

УДК 343.161.1

ФОРМИ УЧАСТІ НАРОДУ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

FORMS PARTICIPATION OF PEOPLE IN THE PROCESS OF JUSTICE IN UKRAINE

Бисага Ю.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гуті К.І.,

*магістр юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті автори зосереджують свою увагу на формах участі народу у процесі здійснення правосуддя – через народних засідателів і суд присяжних, відповідно до чинного законодавства України. Особливу увагу приділено висвітленню сутності інституту суду присяжних і народних засідателів, їх аналізу з метою розробки пропозицій щодо вдосконалення правового врегулювання їх статусу, а також співвідношенню цих двох інститутів.

Ключові слова: судді, суд/інститут присяжних, народні засідателі, судова система.

В статье авторы сосредотачивают свое внимание на формах участия народа в процессе осуществления правосудия – через народных заседателей и присяжных, в соответствии с действующим законодательством Украины. Особое внимание уделено освещению сущности института суда присяжных и народных заседателей, их анализу с целью разработки предложений по совершенствованию правового регулирования их статуса, а также соотношению этих двух институтов.

Ключевые слова: судьи, суд/институт присяжных, народные заседатели, судебная система.

In this article the authors focus on the forms of people's participation in the process of justice – because people's assessors and jury, according to the current legislation of Ukraine. Particular attention is paid to the nature and Institute jury of lay assessors, the analysis in order to develop proposals for improving the legal regulation of their status and the ratio of these two institutions.

Key words: judges, court/juries, people's assessors, the judicial system.

Актуальність даної теми обумовлено сукупністю різних факторів, в основі яких те, що інститут «суд присяжних», за законодавством України, є відносно новим щодо інших (як форма участі народу у процесі здійснення правосуддя був зафіксований у Конституції України 28 червня 1996 р., а порядок його реалізації – практично через 15 років); а також потребою аналізу механізму правового регулювання, зокрема дослідження правової природи, процедур організації й діяльності судів за участю представників народу – суду присяжних і народних засідателів.

Основну увагу дослідження приділено правовій природі суду присяжних та порівняльно-правовій характеристиці (формам участі народу у процесі здійснення правосуддя, ст. 124 Конституції України) суду присяжних і народних засідателів.

Метою даного дослідження є аналіз правової природи суду присяжних та народних засідателів згідно із законодавством України, встановлення недоліків функціонування й розроблення рекомендацій щодо їх усунення.

Для проведення даного дослідження було використано методи аналізу та синтезу для розгляду теоретико-методичних аспектів суду присяжних та народних засідателів; конкретно-історичний метод для вивчення специфіки правових явищ конкретного періоду; методи діалектичної і формальної логіки для систематизації результатів дослідження.

Значний внесок у розв'язання цієї проблеми здійснили О.Д. Бойков, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, І.О. Русанова, П.П. Пилипчук та інші вчені.

Основний Закон нашої держави теоретично закріпив дві форми участі народу у процесі здійснення правосуддя у ст. 124: «Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних» [1]. Проте, фактично, порядок реалізації цих двох форм участі народу у процесі здійснення правосуддя знайшов своє відображення в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. та новому Кримінально-процесуальному кодексі України від 13 квітня 2012 р.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та новий Кримінально-процесуальний кодекс України закріпили невідомий для нас інститут «суд присяжних», під яким прийнято розуміти право кожного громадянина на розгляд справи «судом рівнян» собі громадян.

Суд присяжних – це суд часів простого права (як матеріального, так і процесуального), коли ні суддям, ні присяжним не потрібно було мати знання, щоб визначитись, винна чи не винна людина у скоєнні злочину [2].

Г.В.Ф. Гегель у своїх ранніх працях та «Філософії права» (1820 р.) стверджував, що людина, громадянин у громадянському суспільстві вважаються невід'ємною частиною процесу правосуддя: вони беруть участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних. Інакше кажучи, як зазначає філософ, «правосуддя залишається для них «зовнішньою долею» [3, с. 199].

У процесі історичного розвитку сформувались дві самостійні моделі (концепції) суду присяжних: англо-американська, її ще називають класичною, та європейська, або суд із розширеною колегією народних засідателів.

Англо-американська модель характеризується наступними ознаками:

1) суд присяжних самостійно без участі професійного судді вирішує питання про винність чи невинність підсудного, яке є обов'язковим для судді;

2) присяжні виносять вердикт у кримінальній справі лише з питань факту (чи мало місце діяння, чи вчинив його обвинувачуваний, чи винуватий він у вчиненні діяння), а головуючий у процесі (професійний суддя) на підставі вердикту вирішує питання права (кваліфікація діяння, визначення виду й міри покарання тощо);

3) у суді присяжних повноваження з визнання провини й повноваження про призначення покарання розділені, що обмежує свавілля суддів;

4) окрім стверджувальних «так» або негативних «ні» під час відповіді на питання від присяжних вимагається обов'язково пояснювати суть відповіді. Ці пояснення часто використовуються і в інших державах для уточнення змісту. В англо-американській судовій системі є принцип невмотивованості вердикту присяжних;

5) важливим етапом діяльності суду присяжних є винесення вердикту. Вердикт (англ. verdict – вирок, від лат. *vere dictum*, що дослівно означає «вірно, правильно сказане») [4, с. 335], по суті, є узагальненим висновком присяжних щодо постановлених перед ними запитань. У класичній системі права вердикти суду присяжних прийнято поділяти на загальні і спеціальні. В Англії загальним вердиктом є рішення, винесене щодо питання винності чи невинності підсудного, а спеціальним – рішення щодо доведеності певних фактів;

6) у деяких державах суд присяжних розглядає лише кримінальні справи, а в деяких – і цивільні справи. Конституція Сполучених Штатів Америки гарантує суд присяжних у всіх кримінальних спра-

вах. Верховний Суд США визначив право на суд присяжних як «основоположне в американській системі правосуддя» та як найважливіший елемент шостої поправки до Конституції США, яка стосується права на суд присяжних у кримінальних справах, та сьомої щодо права на суд присяжних у цивільних справах [5];

7) кандидати у «присяжні» обираються органами місцевого самоврядування одноразово, тобто для вирішення 1 справи;

8) обставини, які встановить суд присяжних, уже ніхто більше не зможе спростувати, оскарженню підлягатиме лише застосування судом права, тобто його правильність [6, с. 429].

Англо-американська модель збереглась у США, Великобританії, Іспанії, Бельгії, Австрії, Норвегії, Швейцарії.

Щодо європейської моделі суду присяжних, то для неї характерними є наступні ознаки:

1) об'єднання професійних та непрофесійних суддів, які мають практично однаковий обсяг прав, в єдину колегію. Непрофесійних суддів називають «шефени», що з німецької мови «*Schoffen*» перекладається як «член» (суду), «засідатель». Суд шефенів (як різновид суду присяжних) передбачає участь присяжних у всіх стадіях судового процесу, включаючи ухвалення вироку;

2) шефени під час судового процесу прирівнюються за статусом до професійних суддів і, на відміну від класичної моделі суду присяжних, спільно вирішують питання факту та призначення покарання;

3) шефени разом із професійними суддями зобов'язані мотивувати прийняте рішення у справі, тоді як присяжні свій вердикт не мотивують;

4) вирок суду має бути вмотивованим та може бути переглянутий в апеляційному порядку;

5) суд шефенів, на відміну від суду присяжних, розглядає лише кримінальні справи. Відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства Німеччини, Франції, йому підсудні практично всі кримінальні проступки і злочини, суб'єктами яких є неповнолітні. Шефени цих судів є особами, відібраними у спеціальному порядку, та які мають тривалий досвід праці з молоддю. Також вони у встановленій законом кількості разом із професійними суддями розглядають тяжкі й особливо тяжкі злочини;

6) цікавим моментом є й те, що шефени обираються органами місцевого самоврядування не одноразово, як кандидати у присяжні, а на певний строк (наприклад, на 4 роки в Естонії), на певний період часу.

Таким чином, суд шефенів є доволі поширеним у країнах сучасної Європи. Така модель панує в Німеччині, Франції (3 суддів та 9 присяжних), Греції (3 суддів та 5 присяжних), Австрії (2 суддів та 2 присяжних), Швеції (3 або 4 суддів та 2 або 3 присяжних) та інших країнах. Його питома вага є значно більшою у співвідношенні з інститутом присяжних (класичний варіант суду присяжних запроваджено лише в Російській Федерації та Іспанії), не є цьому винятком й Україна.

Відповідно до чинного законодавства України обвинувачений у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, має право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження щодо нього судом присяжних. Однак доцільнішим було б, на думку автора, розширити коло злочинів, які б підлягали під юрисдикцію суду присяжних, а саме тяжкими та особливо тяжкими злочинами.

У ст. 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено: «Народним засідателем, присяжним є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, вирішує справи у складі суду спільно із суддею (судьями), забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя» [7].

Місцева рада формує й затверджує список громадян, які дали згоду бути присяжними. Автор пропонує залучити представників громадськості, які, не будучи професійними юристами, є професіоналами в тій чи іншій сфері життєдіяльності, до якої належить предмет судового розгляду, з метою підвищення об'єктивності розгляду справ судом присяжних.

Остаточний склад суду, в кількості 7 осіб основного складу та 2 додаткових, визначається автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних. На думку автора, необхідно забезпечити проходження 2-тижневої правової підготовки присяжних перед залученням до розгляду справи.

Присяжні (народні засідателі) можуть бути увільнені від виконання обов'язків, а також усунені від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження.

Народним засідателем, присяжним може бути громадянин України, який досяг 30-річного віку й постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду [7]. Недоліком даного положення ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» є відсутність конкретизації строку постійного проживання народних засідателів та присяжних. Зважаючи на це, автор пропонує ввести ценз осілості строком у 5 років.

Під час розгляду й вирішення справ народні засідателі, присяжні користуються повноваженнями судді відповідного суду, на них поширюються гарантії незалежності й недоторканності суддів, установлені законом.

Народні засідателі, присяжні за час виконання ними обов'язків у суді заробітну плату не отримують, замість неї їм виплачується винагорода, а також їм відшкодовуються витрати на проїзд, наймання жителя, сплачуються добові. Розмір винагороди обчислюється шляхом множення середньоденного заробітку (пенсії) на кількість днів, протягом яких народний засідателю чи присяжний виконував обов'язки в суді [8]. Зважаючи на психологічні особливості роботи даних категорій осіб, доцільно було б підвищити суму винагороди з метою усунення загрози підкупу народного засідателя та присяжного.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» статус народного засідателя є аналогічним статусу присяжного. Список народних засідателів у кількості, зазначеній у поданні голови суду, затверджується рішенням відповідної місцевої ради на 4 роки та публікується у друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради. Вимоги до народного засідателя, присяжного так само є однаковими, як і підстави й порядок увільнення їх від виконання покладених на них обов'язків. Суд залучає народних засідателів до здійснення правосуддя в порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік. Гарантії прав народних засідателів, присяжних теж однакові.

Таким чином, суд присяжних як головна гарантія захисту особи від свавілля органів державної влади, за законодавством України, є продубльованим інститутом «народних засідателів», із незначними змінами у змісті та іншою назвою інституту – «суд присяжних».

Авторами пропонується розробити і прийняти окремий закон «Про народних засідателів і суд присяжних», де закріпити правовий статус народних засідателів та суду присяжних з урахуванням усіх вищевикладених пропозицій, зокрема таких: розширити коло злочинів, які підлягали б юрисдикції суду присяжних, тяжкими та особливо тяжкими злочинами; залучити представників громадськості, які є професіоналами в тій чи іншій сфері життєдіяльності, до якої належить предмет судового розгляду; забезпечити проходження 2-тижневої правової підготовки присяжних перед залученням їх до розгляду справи; ввести ценз осілості присяжних, народних засідателів строком у 5 років; підвищити суму винагороди з метою усунення загрози підкупу народного засідателя та присяжного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 141.
2. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Кастрян М.М. Суд присяжних: проблеми та перспективи : навч. посібник / Ю.М. Бисага, М.М. Палінчак, М.М. Кастрян. – Ужгород, 2002. – 76 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство : пер. з нім. / Г.В.Ф. Гегель. – К., 2000. – 199 с.
4. Юридична енциклопедія. – Т. 1 / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998. – 656 с.
5. Суд присяжних у США. Аналітична юриспруденція // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uricom.com/ua/legal_practice/analitichna_yurysprudentsiia/rol_sudu_prysiazhnykh_u_ssha_ta_ukraini-publication/.
6. Русанова І.О. Суд присяжних як форма захисту громадян / І.О. Русанова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 425-431.
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, 43, 44-45. – Ст. 529.

8. Порядок виплати винагороди та відшкодування витрат на проїзд і наймання житла, виплати добових народним засідателям і присяжним за час виконання ними обов'язків у суді : постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. № 1506 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1506-2002-p>.
9. Оверчук С.В. Реформа кримінального судочинства в Україні: суд присяжних vs суд шефенів / С.В.Оверчук // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження проф. М.В. Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 420–423.
10. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму / Д.М. Белов. – В. Березний : РК «Євростандарт», 2011. – 400 с.
11. Белов Д.М., Ленгер Я.І. Парадигма конституціоналізму як категорія конституційного права України / Д.М. Белов, Я.І. Ленгер // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 30-31 березня 2013 р.). – С. 40–42.
12. Белов Д.М., Ленгер Я.І. Парадигма українського конституціоналізму: теоретико-правові засади / Д.М. Белов, Я.І. Ленгер // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Держава і громадянське суспільство: стан та перспективи розвитку» (14 листопада 2013 р.). – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2013. – С. 7–9.
13. Бисага Ю.М., Белов Д.М. Права людини: основні напрямки сучасного розвитку / Ю.М. Бисага, Д.М. Белов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2006. – Вип. 5. – С. 89–93.
14. Белов Д.М., Сідак М.В. Права і свободи людини та громадянина на сучасному етапі розвитку державності та права / Д.М. Белов, М.В. Сідак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2008. – Вип. 9. – С. 207–211.
15. Белов Д.М., Ленгер Я.І. Правова реформа: засоби та технологія / Д.М. Белов, Я.І. Ленгер // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2008. – Вип. 11. – С. 88–92.